

609952

AZ ERD. MUZEUM-EGYLET ÉVKÖNYVEL.

ÚJ FOLYAM.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBOL SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

*a tört. segédtudom. ny. r. tanára a kolozsvári m. k. egyetemen, stb.
mint az erdélyi muzeum-egylet titkára.*

III. SZÁM.

„A CLASSICA PHILOGOGIA TÖRTÉNELME HAZÁNKBAN”

CZIMŰ MŰ ELŐZETES ISMERTETÉSE.

IRTA:

SZAMOSI JÁNOS,

a kolozsvári m. kir. tud. egyetem ny. r. tanára.

*(Felolvastatott a „Philologiai társaság” nagy gyűlésén, Budapesten
1875 aug. 6.)*

KOLOZSVÁR.

NYOMATOTT STEIN J. M. K. EGYET. NYOMD. AZ EV. REF. TAN. BETŰVEL.

1875.

„A classica philologia történelme hazánkban“
czimű mű előzetes ismertetése.

JRta: SZAMOSI JÁNOS,

a kolozsvári m. kir. tud. egyetem ny. r. tanára.

(Felolvastatott a „Philologiai Társaság“ nagy gyűlésén, Budapesten 1875 aug. 6.)

1861 augusztus havában volt, hogy ezen művemhez az első papírlapot vettem.

Mint újonnan kinevezett tanár, a budai kir. főgymnasium könyvtárának rendezése alkalmával, a tömérdek gymnasiumi programmlapozgatása közben villant meg agyamban azon gondolat: jó volna az Englmann-féle Bibliotheca classica és Bibliotheca philologica példájára könyvészeti pontossággal egybeállítani mindazt, a mi csak a classica philologia tág mezején Magyarországon vagy magyaroktól külföldön megjelent; legyenek azok akár önálló művek, akár folyóiratokban és programokban elszórt értekezések.

Akkor távulról sem sejtettem, mily halmazzá fog nőni kezem alatt a sok adat! Hogy is gondoltam volna, hogy irodalmunk ezen ágának divatszzerűleg hirdetett szegénysége mellett, mégis annyit és főleg a fordítások terén, annyi jót fogok találni!

E körülmény azonban csakhamar megváltoztatá eredeti teremet. Többé már nem elégedtem meg a könyvészeti adatok gyűjtésével, hanem kezdtem nyomozni, hasonlítani és bírálni; kezdtem a nyert adatokat pragmatice összefüggésbe hozni, igyekeztem felkutatni azon szálakat, melyek a honi philologiai törekvéseket a külföldéivel összekötötték, iparkodtam a koronként mutatkozó emelkedés és süllyedés okait kutatni, szóval elhatároztam magamban ezen irodalmi ágnek lehetőleg beható és alapos kritikai történetét megírni.

Év évre mult, de minél többet dolgoztam, minél mélyebbre hatoltam, annál távolabb találtam magamat művemnek befejezésétől, mert minden nevezetesebb új adat, művem hiányosságát juttatá eszembe.

Jól tudom én, hogy az ily munka teljes vagy soha vagy csak igen későre lesz, és hogy többeknek vállvetett törekvését igényli; jól tudom azt is, hogy hazai könyvészetünknek kezdetleges állapota mellett nem is egyhamar várható teljesség; de nem is azon teljességet értem itt, mely az adatok lehető teljes felsoro-

lásában áll, hanem azt, hogy lehetőleg minden könyvet, értekezést vagy közleményt, melyet művemben felemlitek, személyesen láttam, vizsgáltam, sőt bírálólag tanulmányoztam légyen.

Ezen teljességet még most is szemem előtt tartom, s ez az mi művem megjelenését tizennégy évig halasztotta, s fogja még egy-két évig halasztani.

A világ bizonyára nem is értesült volna csendben folytatott munkám felől — melyről egyletünk tisztelt elnökén, Thewrewk Emil üggyársamon kívül alig volt még nehánynak tudása — ha a múlt év január havában nem értesülök Bartal Antal akadémiai székfoglalójáról.

Tisztelt hallgatóim meg fogják magyarázhatni s egyuttal meg is bocsátani gyengémet, ha mondom, hogy ezen hír nem a legkellemesebben hatott reám!

Tizenhárom évi, időt, pénzt és fáradságot emésztő munka után, megelőztetni — nem épen kellemes dolog.

Hogy tehát — ha már elsőbbségem oda van — legalább egyidejűségemet igazoljam, közöltem volt az „Erdélyi Múzeum“ című havi lap 2., 4. és 5. számaiban „Könyvészet-i adatok a classica philologia történetéhez hazánkban“ czim alatt latin-görög szótárirodalmunk, mythologia, régiségtan, latin-görög irodalomtörténelem, és görög nyelvtan szakaszokban az ide vágó művek (nem értekezések) vázlatos jegyzékét, felkérván egyuttal az érdekletteket, szíveskedjenek a tudomány érdekében a hiányokra figyelmeztetni, hogy még az utolsó perczben is javithassak előszeretettel dolgozott művemem.

Igy közöltem Márki Sándor ur szives felszólítására az „Irodalmi Értesítő“ 9. számában 1874 szeptember 1, mint Molnár Albert születésének három százados évfordulóján „Szenczi Molnár Albert, mint szótáriró“ czim alatt egy kész részletet.

Ezen körülmények serényebb munkára kényszerítettek; hozzáfogtam az adatok feldolgozásához, a mű szerkesztéséhez, s most már csak hazánk néhány nevezetesebb könyvtárának meglátogatásától függ, hogy a mintegy 25—30 nyomott ivre terjedhető művet közrebocsássam.

Bartal művének megjelenése az enyémet korántsem tette feleslegessé, mert nem csak számos hibáit és tévedéseit tudom helyreigazítani, hanem az 1873-ig terjedő időből több mint 200 új adattal is bővíthetem az ott felsorolt adatokat. Azon felül az én művem könyvészeti pontossággal ad minden egyes adatot, mi Bartal barátomnak — mint első tekintetre látszik — szándékában sem volt, végre én beható és tüzetes pragmatikai és kritikai történelmet szándékozzom adni, míg ő csak két előadás keretébe szorított vázlatot nyújtott.

Más részről azonban már itt hálásan kell elösmernem, hogy Bartal művének sok adatot köszönhetek, tudni illik a Szinnyi József könyvtárőr ur által nagy szorgalommal összegyűjtött adatokat az 1850-en inneni napilapokból, melyeket én eddigelé egyelőre szándékosan figyelmen kívül hagytam volt. Az 1850 előtti folyóiratokat és lapokat már régebben kivétel nélkül gondosan kijegeztem.

De térjünk át a mű tervrajzára!

Művemet három részre osztom, u. m. I. Általánosra, mely az ugynevezett belső történelmet tárgyalja; II. Részletesre, mely a külső történelmet adja; s végre III. Könyvészetire.

E beosztás azon elveken nyugszik, melyeket Wolf Frigyes Ágoston 1787-ben Halleban megjelent római irodalomtörténelmében felállított, melyeket Bernhardy jeles műveiben követett, s melyeket az irodalom történelmének behatóbb tárgyalásánál legcélszerűbbeknek tartok.

Ha ugyanis az áttekinthetőséget nem akarjuk feláldozni, kénytelenek vagyunk a részleteket elkülönítve tárgyalni, s itt csak az a két lehetőség forog fenn, vagy az általános részeket szoros összefüggésben együtt előrebocsátani vagy korszakonként az egyes általános részekre mindjárt a részletes történelmet következtetni. Részemről az előbbeni módot az áttekinthetőség szempontjából alkalmasabbnak tartom.

Az általános rész beosztása következő:

Rövid bevezetés után, mely a classicus nyelvek történetét tárgyalja hazánkban a honfoglalástól egész a XIV század végéig vagy is a classicai tudományok felelevenítéséig, következik öt időszakra osztva a classica philológiának hazánkban belső történelme pragmatikailag tárgyalva.

Hogy ama részt csak mint bevezetést tárgyalom, s nem tekintem külön időszaknak — úgy vélem — nem szorul hosszabb fejtegetésre, főleg nem e körben, hol mindenki jól tudja, hogy a philologia, mint az emberi műveltség egyik önálló eleme a XIV század végével lép fel, s hogy a X—XIV. századokban classica philológiáról szó sem lehet.

Itt a latin és görög nyelv ismeretének s használatának elterjedtségét kutathatjuk; szemlét tarthatunk hazai tanintézeink s a külföldi iskoláztatás felett; felemlíthetjük Donatus és Priscianus nyelvtanainak használatát, s azon kevés adatot, mely mutatja, hogy nálunk is ismerték egyesek Dares Phrygiust, Boethiust, Cassianust, Horatiust, Aristotelest, Vergiliust, Cicerot, Curtius Rufust stb.

Az első időszakot én a XIV század végétől egész Mátyás király haláláig, 1490-ben szeretném venni, s ez eddigelé a classicus tanulmányokat tekintve legfényesebb korszakunk.

Erről az időszakról, illetőleg annak végső évtizedeiről be lehet bizonyítani, hogy nem állottunk hátrább Nyugat-Európa művelt nemzeiteinél, az angolok-, francziák- és németeknél. Ez időszakban ugyanis csak egyetlen egy nemzet vált ki, mint tündöklő csillag, az olasz, mely felé fordult egész Európa tudomány- és műveltség kedvelő közönsége. Mindazt, mi e korszakot általában jellemzi a külföldön, mindazt megtaláljuk nálunk is, a kéziratok másolását és gyűjtését, (nem egy remekíró editio princeps készült a Corvina codex után) a remekírók magyarázatát az egyetemen, fordítást görögből, a classicus latin írályt stb. Továbbá hány magyar főpap és főur pártolása támogatta ez időben azon külföldi tudósokat, kik a régi classicusok kiadása-, fordítása- és magyarázásában fáradoztak!

Mátyás halálával mindez egy csapásra elmúlt s a következő második század kezdetét általános tespedés jellemzi. De nem is lehetett az másképp oly gyászos korszakban, mely nemzetünket Mohácshoz vezette.

A második időszakot Mátyás halálától a nemzeti szellem ébredéséig, 1773-ig számítom, s azt hiszem sikerül majd kimutatnom, hogy a classica philologia terén ez időből felmutatható termékeink csaknem kizárólag német befolyást mutatnak s az iskola körére szorítkoznak. Jelesebb egyéneink közül többen, kik a külföld részéről is méltányolt művekkel járultak a classicus tanulmányok előmozdításához, péld. Zsámbóki (Sambucus) János, Sylvanus György, Bergler István, Dudith András, Jászberényi Pál, Wolfhard Adorján, Frankfurter Bertalan, stb. fájdalom, működésük színteréül a külföldöt választották, s a hazai mostoha viszonyok miatt nem alapíthattak itt maguknak iskolát. Egyébiránt ezen korszak szótárai (Molnár Alberté és Pápai Páriz Ferenczé) és nyelvtanai (Molnár Gergelyé, Wagner Bálinté, Károlyi Péteré, stb.) semmivel sem állanak a külföld e nemű művei mögött; nem is nevezhetők egyszerű utánzatoknak, vagy épen plagiumoknak, hanem tervszerű és gyakran igen helyes paedagogiai tapintatot mutató átdolgozások, sőt eredeti dolgozatok. A classicus tanulmányok többi része parlagon hevert, vagy csak jelentéktelen kísérleteket mutat fel.

A harmadik időszak a nemzeti szellem ébredésétől egész a magyar nyelvnek tanodáinkba való behozataláig, azaz 1843-ig, terjed.

Ezen időszak termékeiben két vezérelv található. Egy része ugyanis a tanuló ifjúságot tartva szem előtt alkalmas tan-, kézi- és segédkönyveket (de nagyobb részt még latin nyelven) igyekszik adni; a másik túlnyomó rész azonban, lelkesülve a nemzetiségért, s a nemzeti nyelv- és irodalom műveléseért, a classicus nyelveken akarja művelni és edzeni a magyart. Míg az első irány követői tanfőiskolai és szakemberek, addig az utóbbi irány követői között számosabb a műkedvelő.

A negyedik — felette rövid, és erőszakosan félbeszakított — időszak 1843³/₄-től 1849-ig terjed s a magyar tankönyvirodalomnak felvirágzását tartalmazza. Ez időszakban a görög nyelv tanulmányozása is nagyobb lendületet kezdett venni; s ne feledjük, hogy Magyarország első közoktatásügyi minisztere, a halhatatlan emlékü Eötvös József báró, a görög nyelvet az állami felügyelet alatt álló tanintézetekbe behozta.

Az ötödik időszak 1849-től maig, bár szomorú időkkel kezdődött, de egy szebb jövő reményével kecsegtet, s adja Isten, hogy ezen társaságnak alakulása képezze ezen időszaknak végét, és egy szebbnek, a classicus tanulmányok virágzási korszakának, kezdetét.

Szoros értelemben véve nálunk classica philologiai irodalmi működés alig volt, és alig van, úgy hogy e szempontból annak történelméről és korszakokra való felosztásáról szólni sem lehet. Ennek oka az, hogy bár minden időben voltak a classicus tanulmányoknak alapos szakképzettséggel bíró ismerői és művelői, de hiányzott a tervszerű működés, s a főczél vagy az iskola vagy a nemzeti nyelv művelése volt.

Épen azért a korszakok megállapításánál csupán ezen tényezőkre lehettem tekintettel.

Ezen első általános részt igen természetesen fejezi be két kérdésnek tárgyalása, u. m. *a)* Mi az oka hogy nálunk eddig szoros értelemben vett philologiai működés alig volt és alig van? és *b)* Mit kell tennünk, hogy a helyzeten javítsunk?

E két kérdés tárgyalását mutatóványképen vázlatban felfogom olvasni ez alkalommal.

A második vagy részletes rész a külső történelmet tárgyalja, s fejezetei a következők:

1). A classica philológiára vonatkozó általános dolgozatok.

a) A classicus tanulmányok ajánlásai, magasztalásai, nem különben az ellenök intézett támadások.

b) Bevezető dolgozatok, tájékoztató művek, encyclopaedia.

c) Módszertani értekezések.

d) A classica philologia történelmét tárgyzó dolgozatok.

e) Philologiai szakközlöny.

2) A görög és római remekírók.

A) Általános bíráló és módszertani cikkek a remekírók kiadásaira, értelmezésére s a fordításra vonatkozólag.

B) Görög remekírók írásműnemek szerint rendezve, s minden egyes szakaszban: *a)* értekezések az illető írókról, *b)* kiadások, *c)* fordítások, *d)* értelmezések.

C) Áttekintés és következtetés.

D) Római remekírók ugyan-úgy tárgyalva mint a görögök.

E) Áttekintés és következtetés.

3) Görög és latin nyelvtudomány.

A) Általános értekezések: a) a nyelvtanításról s annak módszeréről, b) a nyelvtani tankönyvek szerkesztéséről.

B) Görög nyelvtanok, még pedig a) teljeseek, b) egyes részek és nyelvtani értekezések.

C) Görög gyakorló és olvasó könyvek.

D) Görög szótárak: a) általánosak, b) részletesek.

E) Latin nyelvtanok: a) általánosak, b) egyes részek és nyelvtani értekezések.

F) Latin gyakorló és olvasó könyvek.

G) Latin szótárak: a) általánosak, b) részletesek, c) vocabulariumok.

4. Prosodia és metrica.

5. Irodalom-történelem.

A) Görög, B) Római.

6) Mythologia, görög és római.

7) Régiségtan, görög és római.

Függelék: a hazában talált római régiségekről szóló művek és értekezések.

8) Ó-kori földrajz.

9) Az ó-kor történelme.

10) A görög nyelv gyakorlati kezelése: a) classici görög és b) új görög.

11) A latin nyelv gyakorlati kezelése: a) prosában, b) poesisben, c) szónoklati, költészeti és levélírási vezérkönyvek.

12) A classicus tanulmányok befolyása műveltségünkre és nemzeti irodalmunkra.

Függelékül a classicus tárgyú költemények, regények, elbeszélések.

13) Külföldi művek ismertetéséről általában. (A részletes felemlítés az illető rovatokban fordul elő).

A III. rész a könyvészetet tartalmazza, melyben a lehető legszigorubb pontosságot tartottam szem előtt. Rendezve ugyanazon rovatok szerint lesz, mint a második rész.

Pontosság alatt értem a teljes czimnek betűszerinti másolatát, a kiadónak, illetőleg nyomdának, kötet- és lapszámnak, alaknak gondos megjelölését. Az árakat kénytelen voltam elhagyni, kézen fekvő okból.

Egyszersmind csillaggal megjelöltem itt minden egyes művet vagy közleményt, melyet nem láttam saját szemeimmel. Mindössze sem sok, s főleg a XVI. és XVII. századból való ritka magyar nyomtatványok.

Mi az oka, hogy nálunk eddig szoros értelemben vett philológiai működés alig volt és alig van?

Ha az egyes időszakoknak tárgyalása után, a nyert eredményen végig tekintünk és számadásunkat bezárjuk, azon végeredményt kapjuk: hogy a szoros értelemben vett classica philologia nálunk még ninesen meghonosítva, s hogy még mindig a teen-dők kezdeténél vagyunk?

Ekkor ellenállhatatlanul is felmerül agyunkban a kérdés: mi ennek az oka? mi az oka, hogy bár annyi jeles tehetség és kiváló szellem fáradozott e téren, még is a tudománynak magának előbbre viteléhez oly kevéssel járultunk?

E kérdésre okvetlenül meg kell felelnünk, ha feltett szándékunk a bajon segíteni.

Jubilaris tudósunk Toldy Ferencz az akadémiának 1868 december 21-iki ülésében felolvasott értekezésében igyekezett „Tudománybeli hátramaradásunk okait“ általában fejtegetni, s kétség kívül egészen helyesen kimutatta, hogy a gyakori politikai zavarok és népemésztő háborúk magukban véve még nem elegendők hátramaradásunk indokolására; mert hisz a külföld sem volt azoktól ment. Rámutatott azután azon földrajzi, történelmi és társadalmi tényezőkre, melyek részint negatív, részint positiv irányban akadályul szolgáltak a nemzetnek az előhaladásban, hangsúlyozta azt a különbséget, mely a mi háboruink és a külföldéi között található, felsorolta a pártfogók, egyetemek és tudós testületek hiányát, s mindenek felett kiemelte a nemzetnek önfentartása érdekében folytatott küzdelmeit.

Mindezt feltétlenül elfogadom és vallom, de kénytelen vagyok még más részletesebb indokokat is keresni. S itt mindenekelőtt azon körülmény ötlík szemünkbe, hogy a szomszéd osztrák örökös tartományok az 1850 előtti időszakból talán még annyit sem mutathatnak fel, mint mi, hogy az ő iskoláik — a bécsi és prágai egyetemeket kivéve — semmivel sem voltak különbek mint a mieink, s hogy az ő honfiaik közül is édes kevesen — s jó részt szintén hazájukon kívül — vitték előbbre a tudományt.

Ezen körülmény közös okokra kényszerít következtetni, s alig csalódunk, ha azokat a sok tekintetben közös, és legtöbb tekintetben hasonló politikai, vallási és tanügyi viszonyokban keressük.

Mátyás haláláig, úgy találtuk, a tudomány és művészet virágzott, s mi az európai művelt nemzetek közt méltó helyet foglaltunk el.

A Mátyás halálával bekövetkezett egyenetlenség, a teljesen erőtlén kormány mellett természetes volt, hogy mindazon intézmény, melyeket Mátyás nagy szelleme hozott életre és tartott fenn, csakhamar özszeroskadt. Ha meggondoljuk továbbá, hogy a mohácsi vész után csaknem egészen megtört nemzetet a politikai és vallásos pártvillongások teljesen igénybe vették, természetesnek fogjuk találni, hogy mindegyik felekezet ujonnan állított vagy felelevenített tanintézteit kizárólag felekezetének érdekében aknázza ki. Ne feledjük azt sem, hogy a szomszéd Németországban is épen úgy volt. Melanthon csak egy volt, s hívei, követői kevesen. Az a 16. 17. század humanismusa csak egyes kivételes helyekre szorítkozott. Maga Luther és legtöbb híve a classicus tanulmányokat nem pártolta; a legtöbb tanintézetben a classicus tanulmányok csak igen alárendelt gyakorlati czélból és felette gyarlóan üzettek. Emlékezzünk arra mit a jeles Bernhardy mond: (Grundriss der Röm. Literat. 5 A. Braunschweig 1872. 124 lpp). „Diese Wendungen und Wechselfälle des Deutschen Humanismus ergeben zum Schluss das unerfreuliche Resultat: Deutschland hat zwei Jahrhunderte lang für das Verständniss und die Herstellung der Autoren fast nichts gethan; noch geringer war aber sein Einfluss auf den wissenschaftlichen Geist der Lateinischen Schulen.“

Hogy a jezsuiták és egyéb szerzetes rendek tanintézeteiben is a classicus tanulmányok csak gyakorlati szempontból kezeltettek, köztudomásu, s közlendő tanterveik eléggé bizonyítják.

A kormány bűneit pedig, mely a tanügyet évszázadokon át elhanyagolta, sőt majdnem szándékosan bénította, tanítja a történelem. Mikor aztán a vallásos viszályok csillapultak, még nagyobb erővel előtérbe léptek a politikai s az önfentartásért, a nemzeti nyelvért folytatott nagyszerű s örvendetes eredményű küzdelmek, melyekkel szemben a szaktudománynak természetszerűleg háttérbe kellett szorulnia.

Németországban a szorosabb értelemben vett philologiai tanulmányok csak a francziák, hollandusok és angolok alapvető, s részben még ma is felülmulhatlan — csak Scaligert, Heinsius, Bentleyt említem — művei nyomdokain keletkeztek a 18 század derekán Reiske, Reiz, Gessner, Heyne fáradhatlan buzgalma következtében, míg végre Wolf Frigyes Ágoston a philológiát önállóságra emelte, határait körülírta, s a tudományok diszes sorába mint egyenrangu testvért bevezette.

Ez időtől fogva keletkeztek csak Németország egyetemlein az egyes philologiai iskolák és irányok, mint például Wolffé, utóbb Hermann Gottfriedé, Lachmanné, Boeckhé, Ritschlé stb. stb.

A mi tulajdonképeni hátramaradásunk, még pedig fokozódó hátramaradásunk, szorosan véve a XVII. századdal kezdődik, s annak főokát abban találok, hogy csak egyetlen egy egyetemünk volt, s a classica philologia abban sem foglalhatta el az őt meg-

illető helyet. Avagy kell-e több annál, mint hogy egészen az újabb időig a classica philológiának a pesti egyetemen csak egyetlen egy tanszéke volt, s az is, a Bach uralom rövid idejétől eltekintve, 1866-ig rendkívülinek tekintetett!!!

Nézzünk Austriára! mit tett és tesz az a tudomány érdekében 1850 óta! nézzük intézkedéseit! nézzük tanügyi budgeteit! Nálunk ellenben a három évvel ezelőtt felállított második egyetemet is némelyek a hamupipőke szerepére szeretnék juttatni, sőt a mi több, még illetékesnek tartott tanférfiak sem szégyelik fej-szét emelni az új főtanoda életfájának gyökérszállaira.

Ausztria a tudomány centrumait szaporítja, s a bércezes Erdély tőszomszédságában egy új egyetemet nyit meg a tudományoknak dicsőségesen urakodó Fejedelmünk neve napján; mi nálunk pedig a második egyetemet meg akarják fosztani tanárképezdétől (mely 187 $\frac{1}{2}$ -ben 72 tagot számlált) meg tanárvizsgáló bizottságától, (mely már eddig is néhány lelkes és szakértő tanárt adott a hazának) hogy azután szépen elaludják az egész, mint az olaj nélküli mécs.

Ha valahol átkos következésű a centralisatio, úgy kétség kívül a tanügy terén az, s én részemről valahányszor a nálunk szünni nem akaró experimentálásokra tekintek, mindég áldom a magyarok Istenét, hogy hazai protestáns feleinket autonómiával áldotta meg, és sajnálom hogy nekünk római katolikusoknak nines.

Egyik főoka tehát hátramaradásunknak az, hogy csak egyetlen egy egyetemünk volt, s újabb időig a classica philologia terén az sem tett, vagy tehetett semmit, annál kevésbbé alkotott iskolát.

Egy másik főok azon folytonos ingadozás, melyet a görög nyelv tanítása körül tapasztaltunk. Ki fogom mutatni minő változásokon ment át a XVI. századtól kezdve. Majd mindenütt tanították, majd csak néhol; majd a gymnasiumokban, majd csak a theológián. S mit mondjak ahhoz, a mi vele 1861 óta történt?

Nézzünk tovább a gymnasiumi könyvtárakba, s keressük a legfontosabb philologiai műveket; alig találunk többet a semminél. Miből dolgozzék a legtörekvőbb tanár is, ha véletlenül nem volt alkalmá és szerencséje, hogy magán könyvtárral birjon. Csak egy igen egyszerű példát hozok fel. Hány hazai könyvtárban van meg Pauly Real-Encyclopaediája? mely pedig egy dolgozni kíváno philologusnak olyan mint a mindennapi kenyér.

Az is tanulságos, hogy ha régibb tanintézeteink könyvtárait vizsgáljuk, a classicusok régibb kitünő kiadásait igen sok helyen találjuk, (többsnyire ajándékba kerültek oda), az újabbakat csak elvéve; természetesen, mert tanintézeteink nem rendelkeznek elegendő pénzzel könyvek beszerzésére.

Mit tegyünk hát?

Már ismételve kiemeltem, hogy e téren való hátramaradásunk egyik tényezője a terv nélkülség is volt. Ha tehát orvosolni akarunk, a dolog természetéből kiindulva tervszerűleg kell eljárunk, s nem szabad megnyugodnunk egyeseknek buzgóságában és lelkesülésében. Részemről erősen meg vagyok győződve, hogy azok, kik nálunk egyszerre s mindenek felett a mélyebb és tág körű ismereteket igénylő kritikával akarják a munkát kezdeni, maguknak ugyan szerezhetnek tömjént és dicsőséget, de a hazai tudományosságnak szolgálatot alig tesznek.

A hiuságról és dicsőség utáni vágyról le kell mondani azoknak, kik az alapvetés keserves és fáradságos munkája körül akarnak sorakozni!

De nézzük a tervet!

Nekünk először meg kell alkotni a talajt, melybe vetni akarunk. Meg kell nyernünk továbbá a közvéleményt annak az ügynek mélyért lángolunk. Végre életre való, csira képes magot kell hintenünk. Az az, képek nélkül szólva, először nevelnünk kell a gymnasiumokban olyan nemzedéket, mely a classicusok tanulmányozása iránt fogékony legyen; le kell küzdenünk a régi nyelvek iránt kétségtelenül uralkodó ellenszenvet; végre nevelnünk kell derék, igazi philologus tanárokat.

Lássuk ezeket egyenként.

1). Nevelnünk kell a gymnasiumokban olyan nemzedéket, mely a classicusok tanulmányozása iránt fogékony legyen.

Ha a jelenleg legtöbb helyen divó tanítást tekintjük, azt kell mondanunk, hogy szándékosan sem lehetne jobban meggyűlöltetni a classicus nyelveket a tanuló ifjúsággal. Az eredmény ez irányban csakugyan fényes is.

Először négy éven át agyonkinozzák a tanulót száraz nyelvtani szabályokkal; olvasmányul pedig adnak kevéssel többet a semminél. A két első osztályban legtöbbször meg nem értett mondatokon gyakorolják az alakokat. A harmadik osztályban olvastatnak 5—6 mesét Phaedrusból és 5—6 fejezetet Cornelius Neposból. A negyedik osztályban hasonló arányban néhány fejezetet — helyes választás nélkül — Caesarból, s vagy 2—300 verset Ovidiusból. Így, azaz ily arányban történik az olvasás a négy felső osztályban is, s a tanuló elhagyja a gymnasiumot a nélkül, hogy csak egyetlen egy íróból is valami egészet kapott volna. Mi természetesebb, mint hogy örömmel veti el a soha nem értett, becsülni és szeretni nem tanult remekírókat, melyekkel ötlet kintak?! A görög nyelvről pedig sokkal jobb hallgatni!

Ennek meg kell szűnni. Ezen a téren a gymnasiumi tanároknak, az országos közéletanodai tanáregyletnek nyílik a legszebb tér. Versenyezzenek, ki tud szebb és teljesebb sikert felmutatni, azaz alapos nyelvtani ismeretek közlése mellett a remekírók szellemét megértetni s megkedveltetni.

Ez irányban legelső teendőink közé tartozik jó tankönyvekről, alkalmas kiadásokról és segéd-könyvekről gondoskodni; mit részben a philologiai társaság, de főleg az országos közéletanodai tanáregylet tehet.

2) Le kell küzdenünk a régi nyelvek iránt kétségtelenül uralkodó ellenszenvet. Hogyan? Az által, hogy népszerűsítjük a tudományt, s a nagy közönség érdekességét igyekezzünk felkölteni. Ezt elérjük részint az által, hogy az ókori népek életéből, műveltsége és irodalmából egyes érdekesebb mozzanatokat alaposan de népszerű modorban megismertetünk, s feltárjuk a laikus közönség előtt is azon kincseket, melyeket ama régi aknákból fáradsággal napfényre hoztak mások, vagy hozunk talán mi is. A leghíresebb természettudósok nem szégyelik kutatásaik eredményét népszerű felolvasásokban közölni; nem tehetné-e ezt a philologus is?

Másodszor adjunk a remekírókból jó, azaz valódi műfordításokat, nem pedig a tanuló ifjúságnak szánt faulenzereket. Fordítsuk magyarra a remekírókat úgy, hogy azokat élvezettel olvashassa és teljesen érthesse az is, ki az eredetit nem ösmeri.

Ezen a téren sokat tehetne az Akadémia és a Kisfaludy társaság is, ha a megszakadt fonalat ismét felvéve, gondoskodnék a remekírók fordításáról. De nézetem szerint szükséges volna itt is tervszerűleg eljárni, részint a remekírók, részint a fordítók megválasztásában. Azt hiszem, ha próbafordítások alapján a hivatottakat megbíznák, — hogy így a fáradság díjazása előre biztosított, s a fordítás ne heverjen kiadó hiányában a fiókban, — a legszebb siker koronázná a vállalatot.

3) Nevelnünk kell derék, igazi philologus tanárokat.

Ez az egyetemek és tanárképezdek feladata, s itt csak azt kell hangsúlyoznom ismételve, hogy úgy a tudomány, mint a tanügy jól felfogott érdeke egyaránt és határozottan ellene van a központosításnak.

Ezen a téren látom én továbbá a philologiai társaság működését is legüdvösebbnek, a philologia módszerének meghonosítása által. Ez legyen a palaestra, hol a philologia bajnokai a szellemi versenyben edzzék tehetségüket, erejüket; itt tanuljunk egymástól, támogassuk és segítsük egymást, és mindennek felett tanuljunk egymást ismerni, becsülni, szeretni!



ANALYSE

der

Vorläufigen Anzeige einer Geschichte der classischen Philologie in Ungarn

VON

PROF. JOHANN SZAMOSI.

(Vorgetragen in der Generalversammlung des Budapester Philologen-Vereines
am 6. August 1875)

Die Arbeit begann der Verfasser im August 1861. Ursprünglich war sein Plan bloss ein bibliographisches Handbuch nach Art u. Weise der Englmannschen Bibliotheca classica u. philologica zu geben. Bald aber änderte er sein Vorhaben und begann eine kritisch-pragmatische Geschichte der philologischen Studien in Ungarn zu schreiben. Professor A. Bartal's Vorlesung in der Akademie über denselben Gegenstand (1874. 5. Jän. und 2. März) bewog ihn, seine bisher geheim gehaltene Arbeit zur öffentlichen Kenntniss zu bringen, und so veröffentlichte er Partien desselben bereits im „Erdélyi Múzeum“ (1874. Nro 2., 4, 5.) und „Irodalmi Értésítő“ (1874. Nro 9. Albert Molnár von Szenecz als Lexikograph) Die Arbeit geht jetzt rasch vorwärts, der Verf. gedenkt nur noch einige Bibliotheken im Lande zu besuchen und hofft dann das 25 bis 30 Bogen starke Werk in 1—2 Jahren zu vollenden.

Das Erscheinen seines Werkes nach dem Bartal-schen (A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak nivelése hazánkban. Budapest. Akademia. 1874. 8. r. 182. S.) begründet Prof. Szamosi theils durch die grössere Vollständigkeit, Genauigkeit, theils durch die ganz andere Anlage seines Werkes. Sein Streben war die grösstmögliche Vollständigkeit, die er vorzugsweise darin sieht, dass er jedes einzelne Werk, jedes einzelne Datum selbst sehen, prüfen und beurtheilen will.

Das Werk wird aus drei Theilen bestehen, einem allgemeinen, enthaltend die innere Geschichte; einem besonderen, enthaltend die äussere Geschichte und einem bibliographischen.

Die innere Geschichte, vom Ende des XIV. Jahrh. an gerechnet, theilt der Verf. in fünf Perioden. Vorangeht als Einleitung die Geschichte der class. Sprachen von der Einwanderung der Ungarn bis zum Ende des XIV. Jahrh. wo nämlich von einer class. Philologie gar nicht gesprochen werden kann.

Die erste Periode vom Ende des XIV. Jahrh. bis zum Tode des Königs Mathias im J. 1490. ist eine Periode des Glanzes und Ruhmes. Alles, was nur diesen Zeitraum hinsichtlich der classischen Studien im Auslande, besonders aber in Italien, characteri-

siert, finden wir auch in Ungarn; das Sammeln und Abschreiben der Handschriften, (nicht nur eine editio princeps erschien aus den Codd. Corvinianis) das Erklären der Classiker an der Universität, der Übersetzen aus dem Griechischen ins Lateinische, das Streben nach einem class. lat. Stiel u. s. w. Wie Viele ungar. Prälaten und Magnaten finden wird zu dieser Zeit als mächtige Gönner ausländischer Gelehrten!

Nach dem Tode Mathias ändert sich Alles mit einem Schlag. Kein Wunder bei so traurigen Zeiten, wie die nach der Schlacht bei Mohács.

Die zweite Periode vom Tode des Königs Mathias bis zum Erwachen des nationalen Geistes (1773) zeigt fast ausschliesslich deutschen Einfluss und beschränkt sich auf die Bedürfnisse der Schule. Viele unserer ausgezeichnetsten Männer suchen im Ausland einen Wirkungskreis, wo sie mit namhaften Werken zur Hebung der class. Studien beigesteuert haben. So z. B. Joannes Sambucus, Georg Sylvanus, Stephan Bergler, Andreas Dudith, Paul Jászberényi, Hadrian Wolfhard, Bartholomaeus Frankfurter u. z. w. Sie konnten bei den ungünstigen Verhältnissen im Lande keine Schule gründen. Uebrigens stehen die Wörterbücher dieses Zeitraumes (von Albert Molnár und Franz Pápai Páriz) die Sprachlehren (von Gregor Molnár, Valentin Wagner, Peter Károlyi u. s. w.) den gleichzeitigen Ausländischen um nichts nach; auch sind sie keineswegs Nachahmungen oder gar Plagiate, sondern sind selbständige planmässige und oft mit sehr richtigem pädagogischen Takt besorgte Uebearbeitungen ja mitunter Originalwerke. Die übrigen Zweige der philologischen Studien waren vernachlässigt.

Die dritte Periode geht vom Erwachen des nationalen Geistes bis zur Einführung der ungarischen Sprache in den Schulen durch den Reichstag vom J. 1843³/₄.

Dieser Zeitraum hat zwei charakteristische Momente, erstens das Streben nach guten Lehrmitteln, meistens aber noch in latein. Sprache, zweitens (und dies ist die überwiegende Richtung) das Streben die nationale Litteratur an der classischen zu bilden durch Uebersetzungen u. Nachahmungen. In der ersten Richtung waren fast ausschliesslich Schulmänner thätig, die zweite betrieben vorwiegend gebildete Dilettanten.

Die vierte, sehr kurze und gewaltsam unterbrochene Periode reicht von 1843³/₄ bis 1849 und enthält das Aufblühen der ungarischen Schulbücherlitteratur. In diesem Zeitraum begann man für das Studium der Griech. Litteratur sich zu begeistern, und der erste Minister für Cultus u. Unterricht, der unsterbliche Baron Joseph v. Eötvös war es, der die griech. Sprache als obligaten Lehrgegenstand in den dem Staate direkt untergeordneten Gymnasien einzuführen, anordnete.

Die fünfte Periode vom Jahre 1849 an bis heute, begann mit sehr traurigen Zeiten, lässt aber alles Gute hoffen, und gebe Gott, dass die Begründung der Philologischen Gesellschaft einen neuen Zeitraum inauguriren möge, wo die class. Studien bei uns emporblühen werden.

Nach dem Verfasser gibt es in Ungarn eigentlich eine im strengen Sinne des Wortes philologische Litteratur kaum, eine solche nämlich welche die Wissenschaft bereichert hätte, und wenn es auch stets sehr gelehrte und gründliche Kenner der classischen Philologie gab, so war doch ihr Vorgehen ein planloses, und das Hauptbestreben war die Schule und die nationale Litteratur.

Diesem allgemeinen Theil wird der Verf. die Beantwortung zweier Fragen anhängen, nämlich a) Warum gibt es eigentlich in Ungarn keine wissenschaftliche philolog. Litteratur? b) Wie ist dem abzuhelpen. (Die Skizze dieser Beantwortung folgt im Weiteren.)

Der zweite, besondere Theil wird die äussere Geschichte enthalten nach folgender Eintheilung:

1. Allgemeine Arbeiten über class. Philologie.

a) Lob der classischen Studien und die auf sie gemachten Angriffe.

b) Einleitende Schriften, Encyclopaedie der Philologie.

c) Methodische Schriften.

d) Werke die Geschichte der class. Philologie betreffend.

e) Philologische Zeitschrift.

2. Die griechischen und römischen Classiker.

A) Allgemeine kritische und methodische Abhandlungen über die Ausgaben, Erklärungen und Uebersetzungen der Classiker.

B) Die griech. Class. nach Schriftgattungen geordnet, und zwar a) litterar-historische, b) Ausgaben, c) Uebersetzungen, d) Erklärungen.

C) Uebersicht und Folgerungen.

D) Die röm. Class. behandelt wie unter B).

E) Uebersicht u. Folgerungen.

3. Griechische und lateinische Sprachwissenschaft.

A) Allgemeine Abhandlungen a) über den Sprachunterricht, b) über die Lehrmitteln.

B) Griechische Sprachlehren und zwar: a) Vollständigen, Grammaticae b) einzelne grammat. Abhandlungen.

C) Griech. Uebungs- u. Lesebücher.

D) Griech. Lexica a) allgemeine b) speciale.

E) Lateinische Sprachlehren.

F) Lateinische Uebungs- und Lesebücher.

G) Lateinische Lexica.

4. Prosodie u. Metrik.

5. Litteraturgeschichte a) griech. b) römische.

6. Mythologie.

7. Antiquitäten. Als Anhang dazu die Werke über die in Ungarn aufgefundenen römischen Alterthümer.

8. Alte Geographie.

9. Alte Geschichte.

10. Die praktische Handhabung der griech. Sprache: *a)* alt und *b)* neugriechisch.

11. Die praktische Handhabung der lateinischen Sprache *a)* in Prosa, *b)* in Poesie, *c)* Handbücher über Rhetorik, Poetik und Epistolographie.

12. Einfluss der classischen Studien auf unsere Bildung und National-Litteratur.

13. Allgemeines über die Bekanntmachungen fremdländischer Werke.

Der dritte, bibliographische Theil (ganz nach dem zweiten Theil geordnet) erstrebt die möglichste Vollständigkeit und Genauigkeit durch Angabe des ganzen Tittels, des Verlegers oder der Druckerei, der Seitenzahl, des Formates etc. Ferner wird der Verf. genau bezeichnen jedes Werk, welches zu sehen und prüfen ihm nicht gelungen ist. Es sind fast ausschliesslich seltene ungarische Drucke aus dem XVI. u. XVII. Jahrh.

Hierauf übergeht der Verfasser zur Betrachtung der Ursachen, warum Ungarn in den philologischen Studien zurückgeblieben ist. Anknüpfend an die Vorlesung Franz Toldy's vom Jahre 1868 (Tudománybeli hátramaradásunk okai) acceptirt er dessen Angaben vollständig und sucht sie weiter zu verfolgen. Vor Allem hebt er hervor dass die sogenannten oesterreichischen Erbländer auf dem Felde der class. Philologie bis zum Jahre 1850 nicht einmal so viel aufzuweisen vermögen, wie wir; dass ihr Schulwesen — abgesehen von den Wiener und Prager Universitäten — um nichts besser bestellt war als das Unserige. Dieser Umstand führt auf gemeinsame Ursachen zurück, und diese findet der Verfasser besonders in den religiösen, politischen und Unterrichtsverhältnissen.

Die Verhältnisse des XVI. und XVII. Jahrhunderts waren gar nicht günstig den class. Studien, Selbst in Deutschland waren die Melanchthone Ausnahmen, und sogar Luther begünstigte nicht sehr die class. Studien. Gedenken wir der Worte des tüchtigen Bernhardy in seinem Grundriss der Röm. Litteratur (5 Aufl. Braunschweig 1872 S. 134.) „Diese Wendungen und Wechselfälle des deutschen Humanismus ergeben zum Schluss das unerfreuliche Resultat: Deutschland hat zwei Jahrhunderte lang für das Verständniss und die Herstellung der Autoren fast nichts gethan; noch geringer war aber sein Einfluss auf den wissenschaftlichen Geist der Lateinischen Schulen.“

In den Schulen der Jesuiten so wie der anderen geistl. Orden waren die class. Studien nur untergeordnet. Und als die re-

ligiösen Fehden zu Ende waren, traten die Politischen noch mehr in den Vordergrund und es begann der rühmliche und glücklich geendete Kampf um die Nationalität.

Unter solchen Umständen war es natürlich dass Ungarn zurüchblieb, dessen immer mehr zunehmendes Zurückbleiben eigentlich mit dem XVII. Jahrh. beginnt.

Während in Deutschland die durch Reiske, Reiz, Gessner, Heyne aufblühenden class. Studien durch Wolf Fr. A. als ebenbürtige Schwester in den Kreis der Wissenschaften traten und sich an den Universitäten Schulen um Schulen bildeten unter Wolf, Lachmann, Hermann G., Boeckh, Ritschl etc. hatten wir nur eine einzige Universität, und selbst diese konnte nichts erwirken, da die einzige Lehrstelle für die class. Sprachen bis 1866 für ausserordentliche galt (mit Ausnahme der Zeit des Bach-Thunischen Regims.)

Während aber Oesterreich seit dem Jahre 1850 staunenswerthe Fortschritte gemacht hat, ist bei uns selbst die zweite Universität vernachlässigt, ja sogar Viele möchten sie zur Rolle des Aschenbrödels verurtheilen. Während Oesterreich eine neue Pflanzstätte der Wissenschaft gründet, sind mitunter Männer der Wissenschaft bestrebt die Klausenburger Universität seines pädag. Seminars (welches im J. 187 $\frac{1}{2}$ 72 Zöglinge zählte) und seiner Lehramts-candidaten-Prüfungscommission zu berauben.

Zum Schluss erwähnt der Verfasser die Wechselfälle des griechischen Unterrichtes und die Mangelhaftigkeit der Gymnasial-Bibliotheken.

Uebergehend endlich zur zweiten Frage: was zu thun sei? betont er fürs Erste die Planmässigkeit im Vorgehen, dann formulirt er die Postulate folgendermassen: a) Müssen wir uns in den Gymnasien eine Generation erziehen, die für die class. Studien empfänglich ist; b) müssen wir den, gegen die class. Sprachen thatsächlich bestehenden Widerwillen im grossen Publicum zu bezwingen suchen; c) müssen wir tüchtige Philologen heranbilden. Das Erste ist zu erreichen durch die Reform des Unterrichtes und durch Herbeischaffung tüchtiger Lehrmitteln; das Zweite wäre durch Popularisirung der Wissenschaft und durch gelungene Uebersetzungen zu erreichen; das Dritte is zwar in erster Reihe Aufgabe der Universitäten und pädagog. Seminare, aber auch die Philologische Gesellschaft hat hier ihren Hauptwirkungskreis durch die Verpflanzung der wahren Methode der Philologie. Hier, auf dieser Palästra — meint der Verfasser — sollen sich die Philologen Ungarns üben, wetteifen, sich gegenseitig unterstützen, vor Allem aber einander kennen, achten und lieben lernen.



STEIN JÁNOS

erdélyi muzeum-egyleti könyvtárúsnál kaphatók:

- Adatok**, erdélyi történelmi. Szerkeszti és kiadja gr. Mikó Imre. 4 kötet.
n. 8-rét.
- | | |
|---------------------------------------------------------------------------------------|---------------|
| I. kötet. (XXXI. 368 l.) | 1 frt. 60 kr. |
| II. kötet. (400 l.) | 1 frt. 60 kr. |
| III. kötet. (II. 357 l.) | 1 frt. 60 kr. |
| IV. kötet. Kiadja az erdélyi muzeum-egyesület. Szerkeszti Szabó Károly. (XIV. 373 l.) | 2 frt. |
- Barra István**, Homoród-Almási. Növénytan, mely a magyarországi és erdélyi növény rendeknek, alrendeknek, ivadékoknak, alivadékoknak füvészetileg leírását, földrajzi elterjedését, távolabbi, közelebbi vegytani állványrésztét, érzéki sajátosságát, orvosi, gazdasági, művészeti és gyári hasznának előterjesztését, a legérdekesebb kerti és mezői nemeknek előszámálását, a leghaszonvehetőbb és legesmeretesebb fajoknak megnevezését, a legújabb természetvizsgálók és vegytanok felfedezése szerint foglalja magában. I. rész. kétszékű vagy kinövő növények.
n. 8-rét. (VIII. 426 l.) 2 frt.
- Benkő Károly**. Csik, Gyergyó és Kászon multja, jelene, általános és részletes osztályokban. Három földábrával és egy másolati táblával. 8-rét. (258 l.) 1 frt.
- Marosszék ismertetése. Kiadják Fekete Sámuel és Simon Elek. n. 8-rét. (354 l.) 2 frt. 50 kr.
- Bethlen Imre**, id. gr., II. Rákóczy György ideje. 8-rét (196 l.) 84 kr.
- Finály Henrik Lajos**. A régi magyar súlymérték. Adalék a hazai pénzverés történelméhez. (Külön lenyomat az erd. muzeum-egylet IV. kötetéből.) 4-rét (18 l.) 30 kr.
- Fleury Lamé**. Róma és a római birodalom története. Francziából fordította Szabó György tanár. 2 rész. 8-rét. (326, 290 l.) 2 frt.
- Kővári László**. Erdély építészeti emlékei. „Erdély régiségei“ 2., bővített kiadása. 30 fametszvénnyel. n. 8-rét (XII. 335 l.) 3 frt.
- Velin papíron 4 frt.
- Erdély nevezetesebb családai czimerekkel és leszármazási táblákkal. 30 fametszvénnyel. n. 8-rét (279 l.) 3 frt. 15 kr.
- Kriza János**. Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény. I. kötet. n. 8-rét. (VIII. 577 l.) 2 frt. 50 kr.
- Pompás diszkötésben, mozaik metszéssel 4 frt.
- Vass József**. Erdély a rómaiak alatt. Kútfők nyomán írta V. J. a magyar tudományos akadémia levelező tagja. Az erdélyi muzeum-egylet által a Haynald-díjjal jutalmazott pályamunka. Erdély térképével. n. 8-rét (XIV. 196 l.) 1 frt. 50 kr.
- Emléklapok Kolozsvár előkorából. 8-rét (50 l.) 40 kr.
- Veszely, Imets és Kovács** utazása Moldva-Oláhhonban 1868. n. 8-rét (XX. 197, 199 l.) 2 frt.